

Оригинални научни рад
Примљен: 1. фебруара 2024.
Прихваћен: 9. април 2024.
УДК 811.163.41`367.5
811.163.41`38
10.46630/phm.16.2024.37

Неда Н. Стефановић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику
<https://orcid.org/0009-0007-3025-6903>

ДИСТРИБУЦИЈА (КО)РЕФЕРИШУЋИХ ИМЕНИЧКИХ И ЗАМЕНИЧКИХ АНАФОРСКИХ ИЗРАЗА У БИОГРАФСКОМ ТЕКСТУ СА ЈЕДНИМ РЕФЕРЕНТОМ

Предмет овог рада јесу могући разлози употребе различитих реферишућих израза у дискурсу у ком је референт јединствен, те не постоји потреба за контрастирањем или поновном спецификацијом референта. Употребом спецификованијих уместо мање спецификованих реферишућих израза обично уводимо референт (прво помињање пуним именом и презименом, или дескриптивно, у односу на каснија краћа означавања), међамо дискурсну тему, или нудимо разрешење неке врсте амбигвитета (употребом исказане уместо нулте заменице указује се на то да референт није онај који је претходно био најсалијентнији). У биографском тексту, какав анализирамо у овом раду, нема потребе ни за поновним увођењем или установљивањем теме, нити за контрастирањем, будући да је читав дискурс посвећен једном референту. Циљ овог рада био је да утврдимо факторе употребе различитих реферишућих израза који би обухватили и примере без промена референата или топика. Наша хипотеза, потврђена квалитативном анализом примера свих реферишућих израза ексцерпираних из биографског текста, била је да се употребом „преспецификованих” израза читаоцу указује на непостојање оквира као једног од критеријума доступности (обрнуто од ситуације где се непоменути референт означава изразима који сугеришу доступност јер је део заједничког знања), због тога што циљ биографског текста јесте да то промени; односно, да се тиме постиже стилско-прагматички ефекат указивања на значај различитих нових информација које текст пружа у изграђивању менталне представе о референту. У будућем истраживању потребно је проширити корпус и на друге врсте текстова са једним референтом. Теоријске импликације истраживања тичу се бољег разумевања скале реферишућих израза, те указивања на спектар могућности утицаја избором реферишућег израза на концепт познатости референта, поред јасног утицаја познатости на избор реферишућег израза.

Кључне речи: реферишући изрази, преспецификованост, дискурсна датост, когнитивна доступност, српски језик

1. Увод

У овом раду бавићемо се употребом различитих реферишућих израза (пуно име и презиме, фраза са атрибутивом, дескриптивни изрази, исказана заме-

¹ stefanovicneda@gmail.com

ница, нулта заменица) у тексту биографског садржаја, у ком се превасходно упућује на једног референта. Питање (ко)реферисања истраживано је најчешће кроз дискурсе са већим променама реченичних топика и референата, а тим променама се и објашњавао одабир различитих реферишућих израза. Циљ овог рада је да укажемо на правилности дистрибуције и специфичности употребе ових израза у тексту у ком преовлађује један референт. Наша полазна хипотеза јесте да ће у тексту доћи до одступања од доследног коришћења израза који сугеришу доступност (ARIJEL 1991) или датост (GANDEL i dr. 1993) референта, упркос томе што референт јесте когнитивно и дискурсно доступан, а како би се указало на недостатак „унапред постојећих представа о референту” (ALMOR, NAIR 2007: 91) из знања о свету, као и на подједнак значај различитих информација које текст нуди у грађењу ове представе. Ову хипотезу проверавамо уз помоћ две предикције. Прва предикција је да ће, због функције коју текст носи, а то је упознавање читаоца са ликом и делом референта на који се упућује, у тексту бити употребљивани реферишући изрази који су спецификованији него што је стандардно дискурсно неопходно. Као што је могуће употребити мање спецификован израз за референте који су део заједничког знања, чак и ако тај референт није претходно дискурсно поменут, верујемо да је могуће, коришћењем спецификованијег израза за референт који јесте већ уведен у дискурс, нагласити његову супстантивну непознатост за читаоца, а тиме и информативност текста, те једнаку важност различитих информација које текст пружа за изграђивање менталне слике о референту. Због тога, сматрамо да ће пуно име и презиме, или фраза са атрибутивом², бити коришћени чешће него што предвиђају постојеће анализе дистрибуције ових израза у дискурсу (а предвиђају употребу на почетку текста, почетку пасуса, и у случају претходно смањене истакнутости тематизовањем другог референта (SMIT 2007)). Поред тога, указаћемо на утицај нарративних оквира (ANDERSON i dr. 1983) на одабир атрибутива или описа у склопу спецификације реферишућег израза. Друга предикција тиче се односа између два заменичка реферишућа израза: исказане и нулте заменице. Наша претпоставка је да ће заменички изрази бити коришћени ређе него што уобичајено, али да ће, на местима на којима се информација само надовезује, чешће бити коришћена нулта заменица, док ће исказана заменица бити употребљивана само у контекстима где је потребна нека врста појашњења или истицања субјекта, или у којима постоји синтаксички разлог за њену употребу. Честа употреба нулте заменице такође нам потврђује да је дискурсни референт толико јасан, стављен у фокус пажње и салијентан (о чему ћемо више говорити у наредном одељку рада) да је и употреба исказане заменице редундатна, те да употреба реферишућег израза пуне спецификованости не долази из дискурсних већ из других разлога. Оваква дистрибуција употребе нулте и исказане заменице потврђује и контрастивну природу употребе исказаног облика. Резултати квалитативне анализе биографског текста о фитопатологу Младену Јосифовићу потврђују постављене предикције. Теоријске импликације ових резултата тичу се прагматичког питања функционисања скала реферишућих израза, и утицаја различитих фактора одабир израза са скале, као и на питање грађења менталних представа о референту.

² О статусу одредбе која се у србистичкој литератури назива атрибутивом, в.: Ковачевић 2021 (KOVAČEVIĆ 2021).

Рад је организован на начин описан у наставку. У наредном, другом одељку рада даћемо преглед литературе посвећене реферишућим изразима, њиховом распореду у дискурсу и њиховој интерпретацији. Трећи одељак биће посвећен методологији истраживања. У четвртом одељку изложићемо анализу дистрибуције реферишућих израза у биографском тексту. Пети одељак представљаће закључак.

2. Реферишући изрази посматрани на скали и њихова употреба у дискурсу

У овом истраживању давићемо се ендофоричном употребом реферишућих израза. Ендофора представља упућивање на елементе који су део текста или дискурса (AVAD 2017: 29), за разлику од егзофоре која представља упућивање на ситуационе, стварносне елементе. Неки изрази, попут анафорски употребљених демонстративних заменица, могу се сматрати анадеиктичким, односно прелазним између ове две категорије (KORNIŠ 2009). Одабиром одговарајућег реферишућег израза сугерише се претпостављена (не)познатост референта (SMIT 2003: 141). Основна функција спецификованијих израза, попут пуног имена и презимена, јесте увођење референта у дискурс, али се они могу понављати још много пута из различитих разлога, као што је промена теме (в. MOLNAR, VINKEL-ROSLIN 2019) или промена оквира (в. ARIJEL 1991). Изречена и нулта заменица представљају изразе којима се реферише на дискурсно познати референт, а једно од објашњења за употребу изречене заменице, у језицима, попут српског, у којима се заменица може испустити (*pro-drop* језицима), јесте потреба за исказивањем неке врсте контрастивности (AMARAL, ŠVENTER 2005: 116).

Различити начини реферисања могу се посматрати скаларно, од пуног имена и презимена, са звањем или титулом, или описа (*definite description*), преко форми са демонстративном заменицом, до исказане, и, на крају, нулте заменице. Одабир одговарајућег реферишућег израза са скале представља окидач за скаларне импликатуре (HORN 1988) о доступности референта.

Скаларну природу реферишућих израза можемо посматрати на скали когнитивне доступности (ARIJEL 1991) или скали датости (GANDEL i др. 1993), које почивају на сличним претпоставкама. На скали датости се референти нижу од оног коме је могуће идентификовати тип, преко референцијалног, јединственог, познатог, активираниог, до оног на коме је фокус. На скали доступности, пак, реферишући изрази се нижу према претпостављеној доступности у умовима саговорника, а та доступност се, као и у хијерархији датости, везује превасходно за дискурсне карактеристике референта на који се упућује. Претпоставка о доступности настаје на основу четири критеријума: линеарне удаљености антецедента и анафорски употребљеног израза, броја могућих референата, топикализованости, и (не)припадности истом наративном оквиру. Ауторка (ARIJEL 1991) се позива на истраживања оквира у којима се овај појам схвата као обједињени сценарио са свим улогама које тај сценарио додељује и асоцијацијама које буди (ANDERSON i др. 1983), али истиче и једноставнија објашњења оквира попут припадности истом пасусу. У анализи коју ћемо изложити у наставку рада, покушаћемо да укажемо

на то да одабир реферишућег израза не мора проистећи из дискурсно мотивисане претпоставке о когнитивном статусу референта, већ може проистећи и из намере наглашавања непостојања позадинског знања и установљене менталне представе (односно наглашавања недоступности услед непостојања оквира), како би се нагласила и остварила општа функција датог текста: стварање те менталне представе преношењем информација о референту, и како би се нагласио подједнак значај различитих информација за грађење менталне слике.

На скали когнитивне доступности (ARIJEL 1991), као и на скали датости (GANDEL i dr. 1993), и у свим каснијим теоријама које у основи имају једну од ових скала, заменички реферишући изрази указују на изразито високу дискурсну салијентност и когнитивну доступност. На скали когнитивне доступности издваја се и нулта анафора као израз највеће доступности. У хијерархији датости нулта заменица се не издваја, али је у каснијим применама на друге језике сем енглеског ова скала прилагођена, те су и изрази који не постоје у енглеском језику нашли своје место на њој. Међу језицима којима је прилагођена скала датости је и српски језик, а хијерархију датости на материјалу српских личних и показних заменица дајемо у табели 1 (TRNAVAC 2013: 356).

Табела 1. Хијерархија датости у српском језику (TRNAVAC 2013: 356)

Статус	<i>У фокусу (центру пажње слушаоца)</i>	<i>Активиран (у радној меморији слушаоца)</i>	<i>Познат (у меморији слушаоца)</i>	<i>Јединствено препознатљив</i>	<i>Референтан</i>	<i>Препознатљив по врсти</i>
Српски језик	Ø / он, она, оно / Овај N / овај, тај онај	Овај N / овај, тај онај	Тај N, Онај N	Ø N	Овај (један) N	Ø N

Лакоћа одређивања референта, која мотивише употребу различитих реферишућих израза, може бити везана за доступност у меморији (GERNSBAHER 1989), дискурсну салијентност (GROS i dr. 1995), претпостављени даљи ток дискурса (TILI, PĀANTADOSI 2009), информацијски статус (SIDARTAN i dr. 2011) или информацијско оптерећење (ALMOR, NAIR 2007), топикализованост (ORITA i dr. 2014), или нешто друго. Употреба спецификованијих израза у постојећој литератури објашњава се потребом за враћањем референта у краткорочну меморију слушаоца / читаоца (GERNSBAHER 1989), док се мање спецификовани изрази објашњавају претпоставком слушаоца о томе који ће референт следећи бити тематизован (TILI, PĀANTADOSI 2009; FUKUMURA, VAN GOMPEL 2010). Топикализованост као један од фактора значајних за одабир реферишућег израза (ORITA i dr. 2014) посматра се и као питање који ће од њих бити топик следеће реченице. У тексту којим смо се ми у овом раду бавили, јединствени референт о ком је реч није нужно реченични топик сваке реченице, али до његове детопикализације долази најчешће кроз пасивизацију и сличне реченичне конструкције, а ретко кроз топикализацију другог или фокализацију познатог референта. Информацијски ста-

тус референта (PRINS 1992), још један од фактора у одабиру реферишућег израза, односи се на количину информација коју поседујемо о референту, али и на његову општу салијентност, што је појам који се често користи али га је тешко дефинисати (в. BOSVIJK, KOLER 2020). Салијентност, која означава стање слично проминентности или истакнутости, значајна је за теорију центрирања (GROS i dr. 1995; в. TRNAVAC 2015), у којој се употреба реферишућих израза везује за шири дискурс и његову структуру, а не за појединачне реченице. За наше истраживање значајна је хипотеза о информацијском оптерећењу (ALMOR, NAIR 2007), у којој се за информацијски статус референта везује идеја о когнитивном напору и добитку, која нам је позната и из теорије релеванције (SPERBER, VILSON 1995). Према овој хипотези, „референцијално процесуирање је руковођено балансирањем дискурсне функције са когнитивним напором”, а „дискурсна функција референцијалног израза је идентификовање референта, али може бити и додавање нове информације у дискурс, о референту или о ауторовом ставу према референту”³ (ALMOR, NAIR 2007: 90–91). „Преспецификовани” (*overspecified*) изрази теже се процесуирају од заменица (у контекстима у којима заменица није амбигвитетна), иако би било очекивано да већа спецификованост олакшава процесуирање (в. ALMOR, NAIR 2007), што се назива „санкцијом за поновљено име” (*repeated name penalty*). Ипак, верујемо да когнитивни напор у процесуирању може бити везан за покушај да се та спецификација учини релевантном, а не за одређивање референта. Иако делује да се идеја о „санкцији за поновљено име” коси са покушајем објашњења разлога за коришћење израза спецификованијих од онога што је неопходно, ипак сматрамо да би се ова хипотеза могла повезати са резултатима наше анализе. Управо због увођења могућности утицаја става аутора на одабир реферишућег израза, верујемо да би хипотеза коју ови аутори нуде могла обухватити и примере употребе преспецификованог израза како би се указало на непознатост референта за читаоца, као што сматрамо да је случај у примерима којима смо се у овом раду бавили.

Већина ових хипотеза заснива се на некој врсти надметања у доступности и истакнутости између различитих референата. У текстовима биографског типа, пак, смењивање референата није често, као ни велика одступања реченичних топика од дискурсне теме, а ни већа линеарна удаљеност између два помињања истог референта, а ипак и у њима долази до смењивања различитих израза са скале. Управо због тога, ова врста текста омогућава нови поглед на факторе у одабиру реферишућих израза.

3. Методолошки оквир истраживања

Истраживање спроведено за потребе овог рада представља дискурсну анализу једног биографског текста, односно, квалитативну анализу ексцерпираних примера употребе различитих реферишућих израза у том тексту. Текст о биологу Младену Јосифовићу, аутора Милорада Бабовића, одабран је из књиге „Живот и

3 „(...) the ILH (Information Load Hypothesis) argues that referential processing is governed by balancing discourse function with processing cost. The discourse function of referential expressions is identifying the referent but possibly also adding new information to the discourse about the referent or about the speaker's or writer's attitude toward the referent.” (ALMOR, NAIR 2007: 90–91)

дела српских научника”, објављене 2000. године у издању Српске академије наука и уметности. Ова врста текста одабрана је због специфичности упућивања на једног референта и преовлађивања једног дискурсног топика. С обзиром на то да је тај референт максимално дискурсно салијентан у читавом тексту, сматрали смо да је оваква врста дискурса погодна за испитивање другачијих разлога за одабир реферишућих израза од оних којима је посвећена највећа пажња у досадашњим истраживањима, а то је превасходно варирање дискурсне салијентности између различитих референата.

Примери у делу рада са анализом распоређени су према врсти употребљеног реферишућег израза: на именичке и заменичке. Најпре смо анализирали примере употребе реферишућих израза пуне спецификације: имена и презимена са или без атрибутива, или краће дескрипције. Занимало нас је када су ови изрази употребљени на позицијама у којима се њихова употреба и предвиђа, а када су употребљени упркос могућности коришћења израза који сигнализира већу когнитивну доступност. Такође, бавили смо се разлозима за такву употребу. Осим тога, указали смо и на то на који начин одабир атрибутива и употреба дескрипције зависи од наративног (и когнитивног) оквира. У другом пододељку анализе, бавили смо се употребом заменичких реферишућих израза. Указали смо на разлоге за употребу исказане заменице, и упоредили учесталост употребе исказане у односу на нулту заменицу. Истакли смо и често смењивање врло спецификованих израза, с једне, и нулте заменице као најнеспецификованијег израза, с друге стране, што нам указује на дискурсну салијентност референта и на постојање специфичних, недискурсних разлога за преспецификацију (*overspecification*).

4. Анализа биографског текста

4.1. Употреба (пре)спецификоване именске фразе: дескрипција, атрибутив, име и презиме

У биографском тексту који ћемо анализирати у овом раду, као што је већ поменуто, високо спецификоване именске фразе су чест начин реферисања. Варијанте у којима се јавља овај тип реферисања, ексцерпирани из текста, јесу: *Младен Јосифовић; М. Јосифовић; Јосифовић;* затим, уз атрибутив: *др Јосифовић; професор Јосифовић; проф. др М. Јосифовић; академик М. Јосифовић; академик професор др Младен Јосифовић.* Поред тога, наилазимо и на експресивније начине дескриптивног упућивања: *млади школарац и енџузијазиста; одлични ученик Јосифовић; млади, амбициозни Јосифовић; млади, талентовани дијломац; први југословенски филолошки миколог; млади научник и једини учени филолошки М. Јосифовић.*

Најпре, као што је очекивано и као што се и предвиђа, израз веће спецификације користи се на почетку текста, као и на почетку одељака, као што можемо видети у примерима (1) и (2). Биографски текст који анализирамо подељен је у неколико целина: *Увод; Биографски подаци; Педагошка активност; Научна активност; Дојринос М. Јосифовића издавачкој делатности; Учесће и сарадња М. Јосифовића у струковним удружењима; Одликовања и признања за научни, педагошки и јавни*

рад. Доленаведени примери су почетне реченице дела са биографским подацима и дела о педагошкој активности.

(1) *Младен Јосифовић* је рођен 1. марта 1897. године у земљорадничкој породици у селу Суви До, општина Жагубица, срез смедеревски. (BABOVIĆ 2000: 298)

(2) *М. Јосифовић*, као и многи други учени људи тога времена, почиње своју педагошку и научну каријеру као ботаничар. (BABOVIĆ 2000: 299)

Осим почетка одељака у тексту, почетак пасуса је такође место где је употреба спецификованијег реферишућег израза очекивана, јер се нови пасус углавном везује за нову тематску и текстуалну целину. Осим тога, на то се може надовезати и појам припадности оквиру, будући да се прелази на неке нове ситуације и догађаје, који носе своје асоцијације и додељују нове улоге. Заправо, преко појма оквира је могуће доследније објаснити очекиваност коришћења спецификованијих референцијалних израза на почетку пасуса. Наиме, као што у тексту који анализирамо можемо видети, промена дискурсне теме не мора увек бити јасно истакнута, будући да је тема читавог биографског текста личност о којој се говори, а не појединачни догађаји чији је она учесник. Међутим, преласком са једног догађаја у други мења се оквир из ког се посматра референт који је и даље топикализован.

(3) Поред тога, *професор М. Јосифовић* је у периоду 1944–1945. био и први помоћник повереника (министра) за пољопривреду у Влади Народне Републике Србије. (BABOVIĆ 2000: 302)

(4) Доласком у Југославију, *младој научника и јединој ученој фитопатолога М. Јосифовића* дочекује једна опака болест – сушење храста лужњака – чије узрочнике треба разрешити. (BABOVIĆ 2000: 304)

Реченицом из примера (3) почиње нови пасус, и почиње објашњење друштвеног и политичког ангажмана *М. Јосифовића*, након претходног пасуса у ком је објашњена његова улога у напредовању факултета за чијег је декана постављен. Дакле, његова улога се сагледава из новог угла, у новом сценарију. Пример број (4) долази након пасуса у ком се објашњава стручност *М. Јосифовића* већ на самом почетку његове каријере, а везу са претходним пасусом видимо и у делу дескрипције где се поново истиче његова улога као јединог ученог фитопатолога. Међутим, та улога се сада остварује у новом оквиру, новом сценарију: по доласку у Србију, и по суочавању са проблемима пред којима треба да докаже своје знање и осигура свој положај.

Са друге стране, у тексту који анализирамо употреба пуног имена и презимена, дескрипција и сличних спецификованих реферишућих израза чак је и чешћа унутар пасуса него на самом почетку. Почетак нових целина често садржи кратко неутрално објашњење прилика и позадине, без реферисања, што поново можемо објаснити постављањем новог оквира.

(5) Баш у то време Европом харају нека епидемијска обољења гајених и шумских биљака. Међу тим обољењима је и сушење храста лужњака. (BABOVIĆ 2000: 300)

(6) То време је време великих недаћа и сиромаштва: факултет разорен, учила спаљена и уништена, земља опустошена, а требало је поново почети живот (...) (BABOVIĆ 2000: 301)

Ипак, и када пасус почиње оваквом уводном реченицом, за прво упућивање на референта у оквиру пасуса користи се спецификовани референтни израз. Након уводних реченица из примера (5) и (6) следе реченице у примерима (7) и (8).

(7) *Професор Јосифовић* у тумачењу ове болести даје једно теоријско објашњење за које је светска научна и стручна јавност упозната 1926. године, позитивно оценила и прихватила ову тезу саопштену у Риму 1926. године. (BAVOVIĆ 2000: 300)

(8) *М. Јосифовић* је поново онај револуционар из Првог светског рата. (BAVOVIĆ 2000: 301)

Као што се може видети и из горенаведених примера, у именским реферишућим изразима у овом тексту често долази и до скраћивања: до писања скраћенице уместо пуне именице у атрибутиву, као у примеру (9), или до стављања иницијала уместо имена, као у примеру (10). Стандардне скраћенице попут *џроф.*, *др* и слично, употребљавају се због економичности, уз подразумевање да је њихов пун облик део општег знања. Коришћење иницијала, са друге стране, такође нам сугерише да је пун облик имена употребљен довољан број пута да би име које стоји иза иницијала било потпуно јасно. Будући да верујемо да читаоци читају иницијале као да се ради о пуном имену, могли бисмо овај облик посматрати на исти начин на који посматрамо и коришћење пуног имена и презимена. Ипак, с обзиром на то да нам могућност коришћења иницијала сугерише да је пуно име и презиме употребљено довољан број пута, овај облик можемо посматрати и као прелазни између коришћења пуног именовања и коришћења заменичког облика. Употреба иницијала потврђује нам да се у овом тексту прибегава именовању и онда када је коришћење реферишућих израза који указују на већу когнитивну блискост сасвим могуће, те да се тиме тежи постизању додатне функције сем сигнализирања познатости референта.

(9) Тако, 1941. године *џроф. др М. Јосифовић* по окупацији наше земље бива одстрањен са Факултета. (BAVOVIĆ 2000: 301)

(10) Убрзо потом *М. Јосифовић* бива изабран у највише универзитетско звање – звање редовног професора, 1947. године. (BAVOVIĆ 2000: 301)

Избор атрибутива који се налази уз презиме или име и презиме у сваком примеру употребе објашњиво је улогом коју додељује задати наративни оквир. Тако у примеру (11) јасно видимо да је читав део текста коме ова реченица припада посвећен просветном раду референта, те је звање професора релевантно. Са друге стране, пример (12) припада наративној епизоди у којој се говори о пројекту који је, како се касније објашњава, финансирала Српска академија наука и уметности, која је и поставила Јосифовића за уредника, те је његово звање академика релевантно за овај постављени оквир.

(11) *Проф. М. Јосифовић* је међу првим утемељивачима курсева за последипломске студије, које су у то време, почетком 1954/55. године, имале ранг специјализације. (BAVOVIĆ 2000: 302)

(12) Једно од најзначајнијих научних дела непролазне вредности, а за Републику Србију од изузетне историјске драгоцености, на којем се *академик М. Јосифовић* у својим седамдесетим годинама максимално ангажовао, јесте израда Флоре СР Србије. (BAVOVIĆ 2000: 307)

На исти начин се може објаснити и употреба дескрипције ради реферисања. У задатом наративном оквиру, врло је значајна улога коју референт заузима, а у одређеним контекстима ту улогу није могуће изразити звањем или професијом која би могла бити исказана атрибутивом. У примеру (13), постављен је оквир у ком се објашњава историјски контекст поласка на студије Младена Јосифовића, и ситуација у којој је српска влада предузимала кораке да би подржала школовање младих људи у иностранству, како би будући стручњаци, када се врате у отаџбину, били од користи својој земљи. У том контексту, Младен Јосифовић је млад човек који тек треба да оде на студије, талентован је, што му отвара многе прилике, и патриота, због чега жели да пронађе сферу у којој ће моћи да дâ највећи допринос; а све ове карактеристике обједињене су референцијалним описом. Слично томе, за реченицу у примеру (14), референцијални опис уједно представља и разлог због ког се десила радња представљена реченичним садржајем, те је јасна његова релевантност за дати наративни оквир.

(13) *Млади, талентовани, надахнути српски иаџриоти* долази у недоумицу шта да студира и како да се својој напаћеној Србији одужи на што бољи начин. (BAVOVIĆ 2000: 298)

(14) Наиме, професор Прунет никако не жели да испусти *свој младој талентованој дџпломца*, јер је био уверен да би то био велики губитак за науку. (BAVOVIĆ 2000: 299)

Ипак, употреба спецификованих референцијалних израза, као што смо већ поменули, у овом тексту је чешћа од онога што је дискурсно неопходно, и што предвиђају постојеће хипотезе о распореду реферишућих израза у дискурсу. У великом броју примера, ови изрази би заправо могли бити замењени нултом заменицом, као најмање спецификованим изразом, без икаквих проблема по питању природности и погодности у дискурсу. Такав је случај у у пасусу у примеру (15) и у таксативном набрајању у примеру (16).

(15) Изучавајући наведене болести шљиве, *М. Јосифовић* открива још једно, изузетно опасно, обољење вирусне природе. Иако се у то време релативно мало знало о природи ове опаке групе патогена зване вируси, *професор Јосифовић* даје детаљан опис симптома обољења (...). Овај рад, штампан у Архиву Министарства пољопривреде у Београду 1937. године под насловом „Мозаик на шљиви”, представља први рад описан и објављен у нашој земљи у области вирусоза биљака. Овом питању *професор Јосифовић* се враћа још неколико пута у току свог радног века (...). (BAVOVIĆ 2000: 305)

(16) *Проф. Јосифовић* је био и руководиоца Одбора за израду Фауне Србије, 1980. године, у оквиру САНУ. За његовог живота издат је само први зборник. *Професор Јосифовић* је био иницијатор, организатор и руководиоца почетка израде значајног дела наше науке, „Вегетација Србије”, али изненадна смрт га је спречила да заврши и ово дело. Поред наведених публикација *академик Јосифовић* је био сарадник, члан редакције, уредник или главни уредник већег броја стручних и научних часописа из области пољопривредних наука. (BAVOVIĆ 2000: 312)

У деловима текста које видимо у горенаведеним примерима, јасно је да спецификација референта у неколико реченица које следе једна за другом није дискурсно потребна. Референт је тематизован, линеарно близу, део истог наративног оквира, без других референата који би били потенцијални антецеденти уколико би

била искоришћена заменица. Дакле, испуњени су сви услови за високу дискурсну салијентност, те би реферисање коришћењем исказане или нулте заменице било уобичајено. Уместо „Овом питању професор Јосифовић се враћа још неколико пута у току свог радног века (...)” могло је стајати „...он се враћа...” или „...враћао се још неколико пута...”; а уместо „Поред наведених публикација, академик Јосифовић је био сарадник...” могло је стајати „...био је сарадник...”. Када се сагледа читав текст у целини, заменички реферишући изрази би звучали природније.

Између осталог, разлог зашто низање „преспецификованих” реферишућих израза не звучи природно може се наћи и у „санкцији за понављање имена” (*repeated name penalty*), што представља потешкоћу у процесуирању спецификованих израза тамо где нема потребе за њиховом спецификацијом, као што смо већ објаснили у делу рада са прегледом литературе. Наша претпоставка је да се та потешкоћа везује за покушаје проналажења релевантности и разлога за употребу овог израза уместо израза који сугерише већу когнитивну доступност. Један од начина да се коришћење овог израза учини релевантним јесте да се читава реченица схвати као потпуно нова информација, и да се свака нова информација схвати као једнако значајна. Преспецификовано реферисање може представљати покушај сугерисања да референт не постаје познат читаоцу кроз неко од одређења или неку од његових улога, те да је свака информација коју текст пружа једнако значајна за изграђивање слике о њему. Свакако, ово не значи да се претпоставља поновно изграђивање нове слике са сваким новим помињањем референта, што не би ни било могуће, будући да је читаоцу сасвим јасно да се ради о истој особи на коју се односе све информације добијене у претходном тексту. На дискурсном нивоу, референт је јединствено препознатљив само при првобитном увођењу у дискурс, када се објашњава о коме ће бити речи, док наредним спомињањима прелази преко наредних ступњева хијерархије датости и постаје познат, дискурсно активан и онај који је у центру пажње. Сталним поновним именовањем постиже се ефекат задржавања Младена Јосифовића на нивоу јединствено препознатљивог, јер је функција читавог текста да он постане познат читаоцу. Осим тога, овим стилским одабиром сугерише се и то да су различите информације о референту једнако важне за упознавање са његовом личношћу и препознавање његовог пуног значаја, уместо да се појединим информацијама одреди његова улога у одређеном оквиру, након чега би се остале појединости само надовезивале и обogaћивале ту слику.

4.2. Употреба израза који сугеришу високу когнитивну доступност: нулта заменица, изречена заменица

Како нулта заменица сугерише максималну дискурсну салијентност и когнитивну доступност, једна од наших предикција била је да ће, у контекстима када се не употребљава реферисање пуном именском фразом из посебних разлога о којима ћемо говорити у наставку, бити коришћен управо овај начин реферисања, као у примеру (17). Реферисање нултом заменицом је, у биографском тексту као што је онај којим се бавимо у овом раду, природно очекивано, будући да референт овог текста испуњава све критеријуме за когнитивну доступност: у свакој позицији је

линеарно близак, будући да нема већих дигресија у оваквом тексту; најчешће је реченично тематизован, јер представља тему читавог дискурса; има водећу улогу у сваком новом наративном оквиру; а у тексту готово да нема других потенцијалних референата.

(17) На овој дужности \emptyset остаје само једну непуну школску годину, јер већ у марту 1915. године, због погоршаних ратних услова, бива мобилисан и као војни службеник додељује се на рад у Војној станици у Жагубици и поставља за писара. (BAVOVIĆ 2000: 298)

Изречена заменица употребљена је најчешће у контекстима у којима постоји јасно објашњење за немогућност употребе нулте заменице и у којима се њена употреба може објаснити синтаксичким разлозима или потребом за појашњавањем агентивности референта. У тексту имамо само један случај постојања више од једног могућег референта, и употребе исказане заменице да би се упутило на мање салијентног. Овај случај видимо у примеру (18). Оваква употреба исказане заменице представља још један доказ за то да дискурсни фактори нису утицали на потребу за преспецификацијом референта, о којој смо говорили у претходном одељку рада: исказана заменица упућује на другог референта као мање салијентног, иако је тај референт субјекат и реченични топик претходне реченице, јер се референт који представља тему читавог текста ипак доживљава као салијентнији. У неким реченичним конструкцијама, без изрицања субјекта постоји шанса, иако минимална, да реченични садржај буде погрешно протумачен: у примеру (19), без заменице он, копулативни глагол би могао бити схваћен егзистенцијално, те би смисао реченице могао бити схваћен као „...постојао је (извесни) једини млади истраживач...”.

(18) (Наиме, професор Прунет никако не жели да испусти младог талентованог дипломца, јер је био уверен да би то био велики губитак за науку). Он смишља и прави разне комбинације како да му помогне (...) (BAVOVIĆ 2000: 299)

(19) Свакако, овакав приступ су диктирали и услови средине, јер је он с почетка 1920-их година био једини млади истраживач у овој области, коју су затицале бројне и разноврсне потешкоће, везане за појаве појединих болести гајених и шумских биљака. (BAVOVIĆ 2000: 304)

Будући да смо у претходном одељку говорили о разлозима за преспецификацију у реферисању у овом тексту, и даље остаје отворено питање у којим је контекстима и из којих разлога ипак употребљена нулта анафорска заменица. У већини случајева појављивања овог реферишућег израза, реченична информација се или сасвим јасно надовезује на претходну, тако да би се две реченице могле и спојити у једну, као у примеру (20), или се пак односи на догађања која су више сплет околности него нешто што говори о референту, као у примеру (21). Надовезивање информације, којим тумачимо употребу нулте заменице у примеру (20), могло би се посматрати и као дискурсни фактор. У примерима попут (15) и (16) постоји подједнака повезаност топика и наративног оквира али уз ношење значајније информације о референту, што поново покреће преспецификацију, за разлику од примера (20) где се стиче утисак да је информација узредна. У трећу групу примера спадају пасажии као у примеру (22), где постаје јасније да аутор текста говори о неким импресијама из свог личног угла.

(20) (У недостатку квалификованог наставног кадра, М. Јосифовић, једно време,

преузима наставу и из других агробиолошких дисциплина као што су: Воћарство, Прерада воћа, Виноградарство, Прерада грожђа.) Једно краће време \emptyset је предавао и предмет Ботаника. (BABOVIĆ 2000: 301)

(21) Већ почетком 1916. године међу малобројним преживелим ђацима-војницима \emptyset бива одабран и упућен на опоравак у Француску, прво у Марсеј а потом у Лион. (BABOVIĆ 2000: 298)

(22) Био је веома строг али правичан и због тога изузетно поштован и уважаван. Његовим сарадницима и следбеницима, па и писцу овог текста, неће бити лако да опишу... (BABOVIĆ 2000: 297)

Будући да би примери који припадају првој групи могли бити припојени реченици са спецификованијим референтом, те да би примери који припадају другој групи могли бити и изостављени из текста без већег утицаја на грађење менталне представе референта, они не одступају од понуђене анализе. У трећој групи примера, такође, видимо да основна функција није преношење информације, колико изношење личне импресије, те у том случају постаје важнија познатост референта за аутора од његове непознатости за читаоца. Поред ових примера употребе нулте заменице, као што је у претходном поглављу већ објашњено и на шта је указано примерима (15) и (16), постоји и значајан број примера у којима је нулта заменица могла бити употребљена, али је уместо ње ипак употребљено поновно именовање, чиме се сутерише да се њоме додељује агенс радњи, колико и радња агенсу. Могућност употребе нулте заменице, као што смо такође поменули, показује да је референт увек доступан и истакнут, али да се потреба за преспецификацијом јавља из разлога који не произилазе из дискурсне структуре.

5. Закључак

У овом раду бавили смо се дискурсним распоредом реферишућих израза у биографском тексту; односно, разлозима за употребу израза веће спецификације, који симболизују мању когнитивну доступност (ARIJEL 1991), иако је референт дискурсно максимално салијентан. Кроз анализу једног биографског текста (са намером да се у даљем истраживању ова анализа прошири), фокусирали смо се на употребу различитих именских реферишућих фраза: имена и презимена, са и без атрибутива, као и реферишућих дескрипција; и на употребу заменичких реферишућих израза: исказане и нулте заменице. Указали смо на употребу спецификованијих израза на местима где је то дискурсно очекивано, али и употребу на местима где је таква употреба дискурсно сувишна и необична, коју можемо објаснити као указивање на читаочеву неупознатост са референтом, при чему је функција текста да то промени. Објаснили смо и да се нулта заменица користи у оним контекстима у којима се информација само надовезује, или се радња догађа референту, те се не посматра као значајна за установљивање менталне слике о њему. Са друге стране, постоји велики број примера надовезивања топица, али са доношењем нове информације, у којима је употребљено преспецификовано реферисање, што нам потврђује да дискурсна повезаност није једини разлог за одабир реферишућег израза. Указали смо на примере где је пуно име и презиме, са дискурсне тачке гледишта,

могло без проблема бити замењено нултом заменицом. Показали смо и како употреба атрибутива и дескрипција зависи од тога шта је значајно за улогу референта у појединачним наративним оквирима.

У анализи коју смо овде изложили покушали смо да разумемо могућности преношења додатне информације, уз стилски ефекат, сталним поновним именовањем референта. Покушали смо да укажемо на могућност да је коришћење израза пуне спецификације уз сваку нову информацију коју добијамо о референту стилско средство којим се даје на значају референту, али и указује на једнак значај различитих информација у чињењу референта познатим читаоцу. Сталним поновним именовањем читаоцу се сугерише да није у фокусу само нова информација, већ допринос те информације грађењу слике о референту. Ови резултати говоре о комплексности фактора у одабиру реферишућег израза, као и о комплексности ефеката који се овим одабиром постижу.

Цитирана литература

- ALMOR, NAIR 2007: ALMOR, Amit, Veena A. NAIR. „The Form of Referential Expressions in Discourse”, *Language and Linguistics Compass* 1/1-2, 84–89.
- AMARAL, ŠVENTER 2005: AMARAL, Patricia Matos, Scott A. SCHWENTER. „Contrast and the (Non-) Occurrence of Subject Pronouns”. *Selected Proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium*, Somerville, MA: Cascadia Proceedings Project, 116-127.
- ARIJEL 1991: ARIEL, Mira. „The function of accessibility in a theory of grammar”. *Journal of Pragmatics* 16, 443–463.
- AVAD 2017: AWWAD, Mohammad. „Exophoric and Endophoric Awareness”. *Arab World English Journal (AWEJ)*, Volume 8, Number 3, 28–45.
- BOSVIJK, KOLER 2020: BOSWIJK, Vincent, Matt COLER. „What is salience?”. *Open Linguistics* Vol. 6 Issue 1, De Gruyter
- KORNIŠ 2009: CORNISH, Francis. „Indexicality by degree: Deixis, ‘Anadeixis’ and Discourse-Anaphora”. *Symposium Quel sens pour la linguistique?* organised to mark the award of docteur honoris causa to Professor Sir John Lyons, Université de Toulouse-Le Mirail
- FUKUMURA, VAN GOMPEL 2010: FUKUMURA, Kumiko, Roger VAN GOMPEL. „Choosing anaphoric expressions: Do people take into account likelihood of reference?”. *Journal of Memory and Language* 62(1), 52–66.
- GERNSBAHER 1989: GERNSBACHER, Morton Ann. „Mechanisms that improve referential access”. *Cognition* 32, 99–156.
- GROS i dr. 1995: GROSZ, Barbara J., Aravind K. JOSHI, Scott WEINSTEIN. „Centering: a framework for modeling the local coherence of discourse”. *Computational Linguistics* 21, 203–25.
- GANDEL i dr. 1993: GUNDEL, Jeanette K., Nancy HEDBERG, Ron ZACHARSKI. „Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse”. *Language* 69, No. 2, 274–307.
- HORN 1988: HORN, Laurence. „Pragmatic theory”. Newmeyer, F. (ed.) *Linguistic Theory: Foundations*, Cambridge: Cambridge University Press
- KOVAČEVIĆ 2021: KOVAČEVIĆ, Miloš. „Status atributiva među odredbama u slovenskim jezi-

- cima". 50 godina Međunarodnog slavističkog centra, Knj. 2, 553–569. [orig.] Ковачевић, Милош. „Статус атрибутива међу одредбама у словенским језицима. 50 година Међународног славистичког центра, Књ. 2, 553–569.
- MOLNAR, VINKEL-ROVIN 2019: MOLNAR, Valeria, Helene VINCHEL-ROVIN. „Discourse Topic vs. Sentence Topic. Exploiting the Peripheries of German Verb-Second Sentences”. Molnár, V., S. Winkler, V. Egerland (Eds.), *Architecture of Topic*, Berlin/Boston, De Gruyter, 293–336.
- ORITA i dr. 2014: ORITA, Naho, Eliana VORNOV, Naomi FELDMAN, Jordan BOYD-GRABER. „Quantifying the role of discourse topicality in speakers’ choices of referring expressions”. Association for Computational Linguistics, Workshop on Cognitive Modeling and Computational Linguistics
- PRINS 1992: PRINCE, Ellen. „Subjects, Definiteness and Information Status”. Mann, William, Sandra Thompson. *Discourse Description: Diverse linguistic analyses of a fund-raising text*, Pragmatics & Beyond New Series 16, 295 – 325.
- SIDARTAN i dr. 2011: SIDDHARTAN, Advait, Ani NENKOVA, Kathleen McKEOWN. „Information Status Distinctions and Referring Expressions: An Empirical Study of References to People in News Summaries”. *Association for Computational Linguistics* Vol. 37, Issue 4, 811–842.
- SMIT 2003: SMITH, Carlota, „Referring expressions in discourse”, Smith, Carlota, *Modes of Discourse: The Local Structure of Texts*, Cambridge University Press, 123–152.
- SPERBER, WILSON 1995: SPERBER, Dan, Deirdre WILSON. *Relevance: Communication and Cognition*, New Jersey: Wiley Blackwell
- TRNAVAC 2013: TRNAVAC, Radoslava. „Cataforic use of Serbian impersonal genderless pronoun *ovo, to, ono* in cleft sentences”, *Južnoslovenski filolog* LXIX, 347–365.
- TRNAVAC 2015: TRNAVAC, Radoslava. „Теорија центрирања, типови прелаза и маркирање референта у писаном корпусу српског језика”, *Južnoslovenski filolog* LXXI, Sv. 1, 69–87. [orig.] Трнавац, Радослава. „Теорија центрирања, типови прелаза и маркирање референта у писаном корпусу српског језика”. *Јужнословенски филолог* LXXI, Св. 1, 69–87.

Извор

- BABOVIĆ 2000: BABOVIĆ, Milorad. „Mladen Josifović”. Sarić, Miloje (Ur.). *Život i delo srpskih naučnika*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 295–323. [orig.] БАБОВИЋ, Милорад. „Младен Јосифовић”. Сарић, Милоје (Ур.). *Живот и дело српских научника*. Српска академија наука и уметности, Београд, 295–323.

Neda N. Stefanović

THE DISTRIBUTION OF (CO-)REFERRING EXPRESSIONS (NOMINAL AND PRONOMINAL/ANAPHORIC) IN A DISCOURSE WITH A SINGLE REFERENT

Summary

The object of this paper is to explore possible reasons for using different referring expres-

sions in a discourse where a referent is unique, so there is no need for contrasting or specifying the referent. By using more specified instead of less specified referring expressions, the referent is usually introduced (first mention by full name and last name, or by description; opposed to shorter denominations later on), the discourse topic is changed, or some kind of ambiguity is resolved (by using overt instead of null pronoun it is shown that the referent is not previously the most salient one). In the biographic text that we analyze in this paper, there is no reason for a specification or reestablishing of the topic, nor for a contrast, since the whole discourse is dedicated to a single referent. The goal of this paper was to find the factors of referring expressions usage that would be applicable to the examples without changing a referent or a topic. Our hypothesis, confirmed by the qualitative analysis of the examples excerpted from a biographic text, was that the usage of “overspecified” expressions suggests to the reader that the referent, although salient in discourse, is not yet cognitively accessible, because of the lack of pre-existing representation, or the lack of the *frame* as one of the criteria for accessibility (opposed to the situation where a referent that’s not mentioned in discourse could be referred to by using an expression that suggests accessibility because it is a part of a shared knowledge), because of the goal of a biographic text being to change that; and also that the usage of “overspecified” expressions leads to a stylistic and pragmatic effect of pointing out the importance of different information that the text is offering in the process of building the mental image of the referent. In future research, the corpora should be broadened to cover different texts with a single referent. These results have theoretical implications for a better understanding of the scales of referring expressions, but also for the spectrum of possibilities of the influence of the chosen referring expression on the notion of familiarity of the referent, in addition to the clear possibility of the influence of its familiarity on the choice of the referring expression.

Keywords: referring expressions, overspecification, discourse givenness, cognitive accessibility, Serbian language

